

הרב בנימין הלוי
כולל חזון איש, בני ברק

בגדר ביטול מצנת עשה תכלת

במתני' במנחות (לח ע"א):

התכלת אינה מעכבת את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת.

ופירש רש"י:

ואף על גב דמצוה לתת תכלת ב' חוטין בציצית, כדמפרש לקמן,
אפילו הכי אין זה מעכב את זה, ואי עביד ארבעתן תכלת או
ארבעתן לבן – יצא.

ובפשוטם של דברי המשנה, לכאורה רוצה לומר דמצוות הללו לא תליא הא
בהא, ואף אי לא עביד חד מינייהו אין לו להימנע מקיום המצוה השניה. וכעין
המשך המשנה: "תפלה של יד אינה מעכבת את של ראש ושל ראש אינה מעכבת
את של יד", ולא עלה על לב מעולם לומר דכיון דקיים מצות תפילין דראש תו
אין מתחייב בשל יד. ואתא לאפוקי מהא דאמר במשנה שלפניו בס"פ הקומץ
(מנחות כח ע"א): "ארבע ציציות מעכבות זו את זו, שארבעתן מצוה אחת".
והיינו דאי יכול להטיל ציצית רק בכנף אחד בבגדו, אין שום עניין בזה, ואין
מקיים בזה שום מצוה (ונפקא מינא נמי לעניין כלאים). ובתכלת ולבן לא הוי
הכי, אלא אף דאין יכול לקיים אחד מהם יש לו לקיים אידך.

אך בלשונו של רש"י אפשר לפרש דרוצה לומר דכיון שעשה אחת מהמצוות
כבר נפטר ותו אין מתחייב במצוה השניה אלא למצוה מן המובחר. ונפרש במאי
דקאמר "יצא" דנפטר לגמרי מכל מצוות ציצית. וכן משמע בגמ', דקאמר
בברייתא: "מצוה להקדים לבן לתכלת, ואם הקדים תכלת ללבן – יצא, אלא
שחיסר מצוה". ומשמע דלא קשיא ליה על הלשון "יצא" אלא לרבי הסובר
שמעכבין זה את זה, אבל לרבנן – ניחא ליה לקרותו בלשון יצא, אף על גב דלא
קיים המצוה כתיקונה.

מיהו מן הגמ' אין לדקדק, דהא בלאו הכי למסקנה לא איירי אלא לגבי מצות הקדמה. ונימא דבהוה אמינא, דאקדומי מעכב, לא בעי למיפרך מהאי לישנא, דהא בלאו הכי לפי תירוץ שני בתוס' (לח ע"ב ד"ה לרבי), אליבא דרבנן נמי לא אתי שפיר לפי ההוה אמינא, ואף שלא הוזכר כן בגמ' להדיא.

אך גם בלשונו של רש"י אפשר לפרש, דרוצה לומר דיצא ידי חובת מצות תכלת או מצות לבן, אך בוודאי אם אפשר לו לקיים שתיהן מחויב בחיוב גמור לקיים גם את המצוה השנייה.

ואין להוכיח מדנקט רש"י "עביד ארבעתן תכלת או ארבעתן לבן", דמשמע דאיירי בפטור הבגד לגמרי, דאי לא איירי אלא בקיום מצות תכלת לחודה או לבן לחודה הא לא מיחייב אלא תרתי. זה אינו, דאפשר דבהא כולי עלמא מודו דאי לא עביד אלא ב' חוטים ולא איקיים ביה מצות גדילים כתיקונה, לא מקיים ביה נמי מצות תכלת לחודה או לבן לחודה. דאין מצוות הללו מתקיימות אלא כפרט מתוך מצות גדילים הכלולה בד' חוטים. אי נמי דרש"י נקט את הראוי לעשות על פי דין לכתחילה במקום דלית ליה מין אחד, דצריך להשלים החוטים במין אחר.

ובאמת, ודאי בלא מקור, הוא דבר זר וקשה מאוד לומר על מצות עשה מדאורייתא, שאין מחויבים בה. ולא אשכחן כגון דא בשום מצות עשה. אמנם אי מציינו ראיות לדבר הזה, דכיון דקיים או תכלת או לבן תו אין מתחייב בחבריה, אז אפשר שכוונת המשנה "תכלת אינו מעכב את הלבן", דכיון שעשה אחד מהם תו אין מתחייב כלל בחבריה. ואפשר לומר דכיון דרבנן סבירא להו ד"וראיתם אותו" – כל חד לחודיה משמע, ודלא כרבי דיליף מהכא דמעכבי אהדדי, אפשר דתרתו ילפינן מינה: חדא לאפוקי מדרבי דסבירא ליה דהא בלא הא לא סגיא, ועוד למדנו מהילפותא הזו דאין מחויבים כלל לעשות מצוה אחת אי עביד חברתה.

אמנם ודאי זה סברא מחודשת מאוד וצריכה ראייה מן הגמרא ומקור מן המקרא. אך באמת רחוק מאוד מאוד לפרש המשנה ד"אינו מעכב" רוצה לומר דאין מחויבים לעשות המצוה הזאת, ולפי זה יהיה פירוש "אינו מעכב" דמשנה זו שונה מכל עשרות (!) הדוגמאות של המשניות שבפרק הקומץ ובפרק התכלת דמעכבין ודאינן מעכבין, דאין עניינם אלא לומר אי מצי לקיים כל מצוה לחודה.

גם מסוגיות הש"ס משמע דמחויבים בשתי מצוות הללו חיוב גמור בין בתכלת ובין בלבן ואינו רק הידור למצוה מן המובחר:

א. דאיתא במנחות מד ע"א: "וכל שאין לו ציצית בבגדו עובר בחמשה עשה".
 ופירש"י "ועשו, ונתנו, והיה, וראיתם, גדילים תעשה לך".
 הרי לנו דהאי עשה ד"ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת" אינו מצוה של רשות, וכל המבטלו עובר בעשה. ואם כן, אף כשמטיל חוטי לבן במקום תכלת, כיון דלא איקיים ליה למצוה זו ד"ונתנו" הרי הוא מבטל עשה אחד, דלכאורה אינו מקיים בחוטי הלבן הבאים במקום תכלת, מצות "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת", אלא מצות גדילים, כמבואר בתוס' ריש פרק התכלת (ד"ה התכלת).

ב. ועוד אמרינן במנחות מג ע"ב: "תניא היה רבי מאיר אומר: גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת. משל למה הדבר דומה למלך וכו'".
 הרי שיש עונש למי שאינו מטיל תכלת אף שהוא מטיל לבן, אלא שעונשו פחות מזה של מי שמטיל תכלת בלא לבן משום קושי המצוה הזו.¹

ג. וכעין זה במנחות מא ע"א: "מלאכא אשכחיה לרב קטינא דמיכסי סדינא. אמר ליה: קטינא קטינא, סדינא בקייטא וסרבלא בסיתוא, ציצית של תכלת מה תהא עליה? אמר ליה: ענשיתו אעשה?! אמר ליה: בזמן דאיכא ריתחא ענשינן. אי

¹ ופירש רש"י: "גדול עונשו של לבן – למי שאינו מטיל ציצית ותכלת". ופי' המהרש"א דרוצה לומר דאיירי באיש אחד המבטל תרוייהו "דהא ודאי כל איש ישראל חייב בתרווייהו". ומכל מקום מוכח דאיכא עונש אף על ביטול התכלת, ולא אמרינן דהוא מצוה של רשות. ואי לא איירי אלא על מה שלא הטיל אפילו לבן במקום התכלת, הא לגבי הא מילתא לא קשה עונשו של לבן יותר דתרווייהו הוי כחותם של טיט. ובשאלות דרב אחאי (קכו) משמע דאיירי בתרי גברא, חד דמבטל תכלת לבדה וחד דמבטל לבן בדלית ליה תכלת, וכן משמע מן המשל שהובא בגמ' דאיירי בתרי אנשים. ומכל מקום משמע דכל ההבדל ביניהם הוא רק משום קושי השגתם ויוקר דמיהם, אך אין בזה הבדל מצד חומר ביטול המצוה, דכשמבטל תכלת ומטיל לבן, בגדרי ביטול עשה, הרי הוא שווה למאן דאין מטיל ציצית כלל.

אמרת בשלמא חובת גברא הוא, היינו דמחייב דלא קא רמי, אלא אי אמרת חובת טלית הוא, הא לא מחייבא! אלא מאי חובת גברא הוא?! נהי דחייביה רחמנא כי מיכסי טלית דבת חיובא, כי מיכסי טלית דלאו בת חיובא היא מי חייביה רחמנא?! אלא הכי קאמר ליה: טצדקי למיפטר נפשך מציצית".

הרי להדיא בלשון הגמ' דהיכא דמתכסה בטלית בת חיובא חייביה רחמנא להטיל בה תכלת, ואף על גב דאזיל מלאכא עם לבן בסדינו כדמשמע הלשון ציצית של תכלת מה תהא עליה. (אמנם יש גורסים שם ציצית מה תהא עליה, ולפי זה אפשר דלא הוי ליה ציצית כלל בסדינו. אך למאי דקימא לך דסדין אין פטור אלא מתכלת אבל בלבן חייב, אם כן הוה ליה ציצית של לבן, ורק תכלת לא הוי ליה, וכגרסה דידן).

ובשני מקומות הללו – כאן וב"גדול עונשו" – אתיא כרבנן, דאין תכלת מעכב את הלבן, דהא לרבי לא שייך לומר קשה עונשו של תכלת יותר משל לבן, דתרווייהו חדא מצוה ואי לא הא לא קיימא הא. וכן בהא דמלאכא, מדאמר ליה "טלית של תכלת מה תהא עליה", ולא אמר ליה 'מצות ציצית בכלל מה תהא עליה', ולרבי הא לא איקיים ביה מצות ציצית כלל.

ד. ועוד יש להוכיח דיש חיוב גמור בתכלת אף כשמטיל לבן, מדאיתא בבבא מציעא סא ע"ב: "אמר רבא למה לי דכתב רחמנא יציאת מצרים ברבית, יציאת מצרים גבי ציצית, יציאת מצרים במשקלות? אמר הקדוש ברוך הוא: אני הוא שהבחנתי במצרים בין טפה של בכור לטפה שאינה של בכור, אני הוא שעתידי ליפרע ממי שתולה מעותיו בנכרי ומלוה אותם לישראל ברבית, וממי שטומן משקלותיו במלח, וממי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא".

ומהתם נמי חזינן דאיכא עונש למי שמבטל המצוה הזו. ולא תימא דלכתחילה ודאי בעינן גם תכלת וגם לבן, וכדחזינן דהכי הווי נהגי בזמן שהיה תכלת בישראל, אלא דמכל מקום לא חשיב כמבטל מצוה, והכא נפרעין ממנו משום רמאותו, לפי שמטיל קלא אילן ואומר תכלת הוא, וגריע טפי מאינו מטיל אלא לבן לבדו. דהנה בדברי התוס' שם מפורש (ד"ה שתולה קלא אילן): "ואף על גב דעובר על מצות ציצית, מכל מקום איצטריך קרא לעבור עליו משעת תלייה". הרי

להדיא בדברי התוס' דהמטיל קלא אילן בבגדו, לבד מרמאותו הרי הוא מבטל בזה מצוות ציצית, והווי קשיא להו אמאי איצטריך קרא כלל להזהירו.² (ואף לדעת רש"י והרמב"ם דחוטי הלבן צריכים להיות בשל לבן דווקא, ולא נפיק בקלא אילן, היינו ודאי בחוטי הלבן, אך בחוטים הבאים במקום תכלת הא להדיא אמרינן במנחות מ ע"א "לא יהא אלא לבן" ומקיים ביה מצנת ציצית דלבן. ואם כן, הכא ודאי מצנת לבן קיים בו, דהא אין מטיל את חוטי הקלא אילן אלא במקום תכלת).

ה. עוד ראיתי בדברי הגר"י ברנד שליט"א להוכיח מהא דבהאשה רבה (יבמות צ ע"ב) בעי לאותובי על הא דאמר דאין בית דין מתנין לעקור דבר מן התורה מסדין בציצית, דעקרו חכמים דבר מן התורה וביטלו ממנו מצנת ציצית. והנה דעת הר"ף דסדין בציצית אין פטורו אלא מתכלת (עיין אורח חיים ט, ו דהכי קיימא לן להלכה), ואי נימא דאין חשוב חיוב גמור ומצנת עשה דאורייתא לקיים מצנת תכלת בזמן דאיכא לבן, אם כן מאי פריך? והא לא חשיב כלל עקירת דבר מן התורה, כיון דמצי לקיים בו בלבן, וקיימא לן כחכמים דאין התכלת מעכב את הלבן. ומאי פריך מינה על עקירת דבר מהתורה דאיירי שם גבי אכילת תרומה לזר שהוא ודאי איסור גמור?

הרי לנו ה' עדים נאמנים מחמישה מקומות בש"ס, דמדאורייתא מחויב לקיים שניהם וגדרו כדין מצנת עשה וחויב גמור מן התורה.

² ועיין ברא"ש שם, דמשמע שאף הוא נתקשה בקושיה זו, ותירץ באופן אחר, דאיצטריך קרא היכא דמוכרו לאחרים. ועיין במהרש"ל, מהרש"א, מהר"ם מהר"מ שיף וחת"ס שפירשו דברי התוס' והרא"ש דלא כהפני יהושע דנקט דלמאן דאמר "תכלת אינו מעכב את הלבן" אין בזה ביטול עשה, ודחק לאוקמי הסוגיה לדעת התוס' כרבי ודלא כהלכתא. ובשיטה מקובצת שם הביא בשם ה"ר יהונתן: "ומחזיק עצמו כחסיד, וגם מאנה ומרמה אחרים שמוכר להם קלא אילן שרואין שגם הוא עושה ממנו ציצית". ואף שנראה מדבריו דמצוות תכלת מידת חסידות היא, אפשר לפרש דקשיא להו קושיית התוס' ולכן סבירא ליה לפרשו בגוונא שאי אפשר להשיגו בפחות מחומש ממונו וממילא אינו מחויב, ומכל מקום רוצה להחזיק עצמו בחסידות שמוסר נפשו על קיום המצוות.

אמנם מצינו בדברי הראשונים משמעות להקשות על כל הנ"ל:

א. דאיתא בתוס' (מנחות מ ע"א ד"ה סדין בציצית) שרוצים לבאר טעמא דב"ש דפטרי סדין בציצית: "ואע"ג דעשה דוחה לא תעשה, לא שרי ציצית כלאים, דהא אפשר לקיים שניהם, ועיקר מצות תכלת לא יהא אלא בצמר".

ויש לעיין בכוונתם. דלשונם משמע, דכיון דאפשר לקיים בשל צמר לא חשוב עשה דוחה לא תעשה. אך זה דבר תימה. וכי מפני שיכול לקיים המצוה במקום אחר, לא ידחה העשה את הל"ת דבבגד זה? ועל כן יותר נראה, דרצו לומר דבבגד זה נמי אין חיובו חיוב גמור כיון דאפשר בלבן, אלא דלא נימא תכלת דכתב רחמנא למה לי, לכך קאמר דיתקיים בשל צמר. ולכאורה משמע דהיכא דמקיים המצוה בלבן תו אין חיוב גמור בתכלת.

אך יש ליישב, דתוס' סבירא להו דאין עשה דוחה ל"ת אלא בגוונא שאין המצוה מתקיימת בשום מקום, אך אם יכול לקיים העשה במקום אחר, אף שבמקום זה אינו יכול להתקיים, אין העשה דוחה את הל"ת. והכי מדויק בלשונם טפי דקאמרי "דהא אפשר לקיים שניהם, ועיקר מצות תכלת לא יהא אלא בצמר". ולהדיא איתא כעין זה בבית יוסף (אורח חיים יא): "וכתב רבינו ירוחם (ני"ט ח"ג קסט): חוטי פשתן פוטרם בבגד של צמר וכן בהיפוך, דכלאים בציצית מותר. ודוקא כשאינו מוצא ממינו, אבל אם מוצא ממינו לא יטיל בו כלאים, כדאמר ריש לקיש כל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה וכו'. ואינו נראה לי אלא אף על פי שאין מצוי לו ממינו, מאחר שאפשר לקיים את שניהם אילו היה מצוי לו – לא דחינן את לא תעשה". הרי להדיא דאף שבמקרה מסוים אינו יכול לקיים שניהם, מכל מקום כיון דבמקום אחר אפשר לקיימם, לא ניתנה המצוה ל"ת להידחות אצלו.

אך מסוף הדיבור בתוס' לא משמע שזוהי כוונתם, דזו לשונם שם: "ועוד יש לומר לפירוש הקונטרס דב"ש אף במינן פטרי, דסברי לה כרבי דאמר התכלת מעכבת הלבן, והשתא ניחא הא דנקט סדין דווקא. ומיהו תימה דהשתא כיון דלא איפשר נדחי עשה ללא תעשה". ומשמע דהיכא דיכולה המצוה להתקיים בצמר לא חשבינן לה יכול לקיים שניהם, ורק לרבנן דאין התכלת מעכב את הלבן חשיב

לה יכול לקיים שניהם, דאף דלא מקיימא מצנת תכלת חשיב ליה כיכולה להתקיים על ידי מצנת לבן.

אמנם יש לומר, דסבירא להו לתוס', דכיון דתרוייהו חשיבי מצוה אחת ויכולה המצוה הזו להתקיים, אף דיש פרט מסוים בה שאינו מתקיים, מכל מקום לא אמרינן משום כך עשה דוחה ל"ת.

[אגב ראיתי להעיר, דמה שכתב הרמב"ם (הל' ציצית א, ה) דתרוייהו מצוה אחת, אינו עניין לנידון דידן. דאיהו לא איירי אלא במניין המצוה, אי מונים אותה כשתיים או כאחת, וכמבואר כוונתו בספר המצוות שורש יא. ואפשר דיש בזה נפקא מינה לעניין חומש, דאינו מחויב לבזבו ממונו אלא במצוה אחת, ועוד ייתכן בזה איזה נפקא מינה, אך אינו עניין לכאן, דאף אם הוא פרט במצוה מכל מקום הוא פרט שציוותה בו תורה והוא חיוב דאורייתא. ועוד יש להעיר דבתוד"ה אלא לגרדומין (מנחות לח ע"ב) נקט דלרבנן הוא שתי מצוות.]

ב. ועוד יש להקשות דבמנחות לח ע"א אמרינן "מצוה להקדים לבן לתכלת ואם הקדים תכלת ללבן יצא אלא שחיסר מצוה". ומקשה בגמרא דאי רוצה לומר דקיים תכלת ולא קיים לבן, הא לרבי מעכבי אהדדי, ולא קיים כלום. ובתוס' שם (לח ע"ב) ד"ה לרבי: "אי נמי יש לומר דכל שכן לרבנן דקשה טפי אמאי חיסר מצוה הא לא מעכבי אהדדי". והיינו דהברייתא לא אתי שפיר אף לרבנן, דאף אי איתא דלא קיים מצוה דלבן, אמאי אמרינן דחיסר מצוה כיון דאינן מעכבים אהדדי.

ולכאורה דבריהם תמוהים מאוד. דהא אף אי לא מעכבי מכל מקום יש גם מצוה לעשות של לבן, ואי עושה תכלת לבדו לא קיים מצוה זו. וכבר הוכחנו לעיל דמחויבים לקיים שניהם. ואם כן אתי שפיר הלשון שחיסר מצוה (ועיין חזון איש אורח חיים ג, יא שנתקשה בזה).

ואי נימא דמצנת תכלת הוי רק מצוה מן המובחר – ניחא, דהא בהוה אמינא הוי משמע לגמרא דחיסר מצוה הוי דווקא בביטול מצנת עשה גמורה ולא בחיסר מצוה מן המובחר.

אמנם יש לדחות ראייה זו, ונימא דסבירא להו לתוס', דלרבנן דאין התכלת מעכב את הלבן, לא ייתכן לומר דאקדומי מעכב, דכיון דמצי למעבד לבן לחודיה

ותכלת לחודיה לא שייך לומר דאקדומי יעכב, דתיפוק ליה דלא עביד אלא תכלת לחודה וקיים בה מצוה, והשתא הא אכתי מצווה להטיל לבן ועליו לקיים מצותו. ואין סברא לחייבו להסיר התכלת מטליתו. ודווקא לרבי דמעכבי אהדדי ושייכי בהדי הדדי שייך לומר נמי דסדר קדימתן מעכב.

ג. עוד יש לדקדק דבגמרא (מנחות מא ע"ב) אמרינן: "ת"ר טלית שכולה תכלת כל מיני צבעונין פוטרין בה חוץ מקלא אילן. מיתבי טלית אין פוטר בה אלא מינה, טלית שכולה תכלת מביא תכלת וד"א ותולה בה, וקלא אילן לא יביא, ואם הביא כשר. אמר רב נחמן בר יצחק לא קשיא כאן בטלית בת ארבעה חוטין כאן בטלית בת שמונה חוטין".

ופירש רש"י לפי פירוש אחד, דטלית בת ארבעה חוטים (של קלא אילן ותכלת) פסולה משום דאין בה ארבעה חוטי לבן כדינו, ובעינן שני מיני צבע בציצית. והקשו בתוס' (ד"ה ואם הביא כשר): "למאי דפירש בקונטרס דקלא אילן במקום לבן פסול משום שדומה לתכלת ואין כאן שני מינים, קשה מאי פריך, דלמא האי ברייתא כרבנן דריש פירקין דאמרי אין הלבן מעכבת את התכלת". פירוש, דקשיא להו דכיון דאין הלבן מעכב את התכלת, אם כן ודאי לא בעינן שני מיני צבע בציצית, דאף כולה של תכלת כשרה. ואם כן מאי פריך בגמרא על הברייתא הפוסלת, דהא על כרחך מאן דפסל כרבי סבירא ליה דבעינן שני גוונים בציצית, ומאן דמכשיר אפשר דהוי כרבנן דוודאי לא בעו שני גוונים בציצית דהא אף כולה תכלת מכשיר. ודבריו תמוהים מאוד, דהא אף לרבנן לא אמרי אלא דלא מעכבי אהדדי וכשעשה כולה תכלת קיים מצנת תכלת, אך לא אמרו רבנן דקיים בזה מצנת לבן, ואיך אמרינן "אם הביא כשר" כשעדיין אין טליתו כדינה ומחויב עדיין מדאורייתא לקיים בה מצנת לבן (וכבר העיר כן ב"קרבן אורה" שם).

ומיהו היה אפשר לומר דתוס' סבירא להו, דלמאן דאמר "לבן אינו מעכב את התכלת", אין פירושו כהא דתכלת אינו מעכב את הלבן – שהכוונה דהיכא שהטיל לבן לבדו קיים מצוה דלבן – אלא רצה לומר דהיכא דמטיל ח' חוטי תכלת יוצא בזה אף מדין לבן, וכמו דאמרינן בקלא אילן "לא יהא אלא לבן" (מ ע"א) הכי נמי נימא גבי תכלת, דהיכא שמטילו במקום שאינו מחויב בו, דהיינו

במקום חוטי לבן, "לא יהא אלא לבן". אמנם לדעת רבי, דלבן מעכב את התכלת, ודאי סבירא להו דלא מקיים בזה מצנת לבן, דהא רש"י ותוס' מפרשים דמתני' איירי כשמטיל ח' חוטים של תכלת או של לבן ואף על פי כן אמר רבי דלא יצא. אך דבר זה רחוק מן הדעת, לומר דאיכא תרי פלוגתות בין רבי לרבנן – חדא בגדר מצנת לבן אי יצא ידי חובה גם בתכלת מדין לבן, והשנית אי מעכבי שתי המצוות אהדדי. ועוד הראני הבה"ח דוד מונק שליט"א דיש להביא ראיה מתוס' בריש פירקין (לח ע"א) שכתבו להוכיח דהיכא דאין מטיל אלא מין אחד מכל מקום בעינן ד' חוטים (שהם ח'), מהא דטלית שכל חוטיה תכלת, וזו לשונם: "ומהתם נמי יש ראיה דכי ליכא אלא לבן או תכלת בעינן לעולם ד' חוטים, דמשמע דבטלית בת ד' חוטים לא חיישינן שמא יסיר ב' מהן ויניח בטלית אחד דארבעתן מצוה". ואי אמרינן דכשכל חוטיה תכלת מקיים בזה גם מצנת תכלת וגם מצות לבן, מאי ראיה איכא מהתם? דהא התם מחויב הוא בכלל הד' משום מצות לבן, אבל בב' חוטי לבן אין מחויב להוסיף עוד ב' במקום חוטי התכלת אם אין לו של תכלת, דהא אין מקיים בלבן מצות תכלת.³

³ וראיתי מי שהביא יתד גדול לסברא זו בדברי הרשב"א (שו"ת ח"ג סי' רפ) שכתב דרבא פליג על הדין דבעינן ציצית מצבע הטלית, דסבירא ליה דמתני' דהתכלת פליגא אהאי ברייתא, וזו לשונו: "ורבא לית ליה ברייתא דאין פוטר בה אלא מינה, כמו שכתבתי; ואית ליה מתניתין דהתכלת, דקתני הלבן אינו מעכב את התכלת; ואם איתא דבעינן מין כנף – טלית של צמר ושאר מינין, מה אתה עושה לה כשאין לו מין כנף? אלא שמעינן מינה דלתנא דמתניתין לית ליה דרשא ד'הכנף – מין כנף, שיהא צריך להיות צבע הציצית כצבע הכנף, ואילו לתנא דההיא ברייתא דטלית אין פוטר בה אלא מינה, עכובא הוא, מדקתני אין פוטר בה אלא מינה". ולפום ריהטא משמע דסבירא ליה דמאן דאמר אין הלבן מעכב את התכלת פליג על מאן דאמר דבעי מין כנף בצבע, ולכאורה מה הכריחו לזה, ודילמא סבירא ליה דבדין לבן בעינן מין כנף אך מכל מקום אי עשה תכלת לחודיה נמי יצא, וע"כ דס"ל דאי אמרינן לבן אינו מעכב את התכלת פירושו דיצא י"ח לבן ע"י תכלת.

אך באמת אפשר דאין זו כוונת הרשב"א, אלא דסביר אליה דלשון הברייתא "אין פוטר בה אלא מינה" משמע שאין יוצא בה כלל ואסור להתכסות בה, ואילו ממתניתין משמע ליה דעל ידי תכלת לחודיה או לבן לחודיה מצי להתכסות בה. אמנם אם כן מה הכריחו לומר דרבא פליג אהאי ברייתא לגמרי וסבירא ליה דתנא דמתניתין פליג לגמרי אדרשת "כנף – מין כנף", לימא דבאמת תנא דמתניתין נמי מודה דאין יוצאין בחוטי הלבן אלא בצבע הטלית, אלא דמכל מקום אין חוטי הלבן עצמם מעכבין, ואי מקיים גדילים בכל דהו סגי ופוטר את הבגד.

והנה ידועים דברי המרדכי (פרק התכלת רמז תתקמד): "אומר ה"ר שלמה מדרוש שאם נפסק לאיש חוט של טלית בשבת, שאסור ללובשו עד שיתקן אותו, שאם לובשו עובר בעשה דיש לו ד' כנפות. והשיב ר"י, דליתיה, כדמוכח בשמעתין... לכן נראה לר"י דמ"ע דציצית אינו אלא להטיל בו ציצית כשילבשנו, ולא אמר הכתוב בלשון 'לא תלבש בגד שיש לו ד' כנפים בלא ציצית' דאז ודאי היה הדין עמו, אלא מ"ע גרידא להטיל בו ציצית, ומכל מקום אין הטלית אסור ללבוש, וגם אין עובר כיון שאין עתה יכול להטיל בו שהוא שבת. ובחול – ודאי עובר כל שעה שלובשו בעשה דהטל בו ציצית, וכן במזוזה ומעקה".

ויש להקשות אדעתיה דהר"ש מדרו"ש, היאך נהגו כל ישראל לילך בטליתותיהם מיום שנגנזה התכלת מישראל, והא מבטלים מצנת תכלת (ובשאגת אריה סי' לב הוכיח מקושיה זו כדעת ר"י)! ועל כרחק ודאי סבירא ליה לר"ש מדרו"ש דבגד שאין בו ציצית כלל חמור מבגד שאין בו לבן או תכלת.

ועל כרחק דסבירא ליה לר"ש מדרו"ש דשני גדרים יש במצנת ציצית. דין אחד הוא להתיר את הבגד בלבישה, דהתורה אסרה ללבוש את הבגד כשאין לו את המתיר של ד' ציציות בכנפיו. והדין השני הוא מצות עשה דוודאי מחויב לקיימה ככל מצוות עשה שבעולם, אך אין זה אוסר בלבישת הבגד, אלא מחויב לקיימה כחייב מזוזה, שלא נאסר הבית במגורים בשעה שאין בו מזוזה (ולא שמענו דחייב לצאת מביתו מיד כשמסיר את המזוזה פעמיים בשבע שנים כדי להגיהה).

והשתא נימא, דמצנת גדילים היא המתיר של הבגד, ומצוה זו מקיימה בין בתכלת בין בלבן, וכמבואר בתוס' בריש פירקין דכשעושה מין אחד לבדו צריך לעשות ד' חוטים כדי לקיים מצנת גדילים. אך מכל מקום אכתי קיימא מצנת מין כנף (דהיינו לבן) ומצנת תכלת ככל מצוות עשה שבתורה. ולגבי מצוה זו ודאי סבירא ליה גם להר"ש מדרו"ש כדעת ר"י, דבאונס מיפטר. (ואולי יש מקום לדון, דכל הדין של המצוה הזו נאמר בשעת ההטלה, וכעין האי מצוה דאמרינן בריש פירקין דמצוה להקדים לבן לתכלת, דאינה מצוה אלא בשעת ההטלה. אך אחר שהטיל שלא כהלכתו ומכל מקום פטר את הבגד, תו לא יהיה בו חיוב כלל).

ולפי זה, אתי שפיר, דלשון הברייתא "אין פוטר בה אלא מינה" משמע להו להתוס' עיכובא, ולפיכך נקטו דהברייתא האומרת "ואם הביא כשר" סבירא לה

דאין הלבן מעכב את התכלת, ולפיכך אף דלא מקיים מצות לבן כדינה, מכל מקום נפטר הבגד כדין ח' של תכלת שפוטרים (ואף דאין כל הח' של תכלת מכל מקום מדין גדילים יצא אף בקלא אילן, וכמבואר בתוד"ה התכלת בדף לח ע"א עיי"ש, דבב' חוטים הבאים במקום לבן אין צריך שיהא להם דין תכלת כתיקונו אלא בכל שהוא גדיל סגי).⁴

אך מכל מקום כל זה לא ניחא אלא לדברי הר"ש מדרויש, אך ר"י לא סבירא ליה כן, דמדמשווה ר"י למזווה משמע דלא סבירא ליה כלל שהציצית הוא מתיר בבגד אלא דהוא מצות עשה בעלמא. ולפי זה הדרא קושיא לדוכתא: אי סבירא ליה להתוס' הנ"ל כר"י דאין מצנת ציצית אלא כמצות עשה בעלמא ואינו בגדר של פוטר על הבגד, אם כן אין בין תכלת ללבן כלום; ואם כן גם למאן דאמר דאין הלבן מעכב את התכלת, הא מכל מקום מחויב הוא מדין לבן ולא שייך לומר "ואם הביא כשר", דהא כיון דלא קיים מצות לבן ומצי לקיימה הוי כטלית שאין בה ציצית כלל.

ויש לדחוק, דר"י סבירא ליה דהלשון "ואם הביא כשר" אתיא שפיר אף אי אמרינן דאסור ללבוש טלית זו, כיון דמכל מקום הציצית אינה פסולה אלא שחסרה מצות תכלת. ומשמע ליה דהלשון "ואם הביא כשר" קאי על חוטי הציצית שהם כשרים, ולא שהטלית כשרה להתכסות בה.

ד. אך עוד יש להקשות. בתוס' בריש פרקין רצו להוכיח, דכשאין לו תכלת מטיל ד' של לבן וכן כשאין לו לבן מטיל ד' תכלת, מהא דאמרינן דטלית שהטיל בה קלא אילן – אם בת ד' חוטיין כשרה, ואי בת ח' פסולה משום דאתי למיטעי בה. ודנו בתוס' אי ד' וח' הכוונה לאחר כפילתם או קודם כפילתם. והקשו, דאי הכוונה ד' אחר כפילתם, והיינו דאף כשאין מטיל לבן אינו מטיל אלא ב' שהן ד' דתכלת ואינו מוסיף בה עוד ב' שהן ד' כנגד הלבן, "קשה לפירוש זה, דבת ד' נמי יסבור שהוא תכלת ויוסיף עליהן לבן של פשתן", והיינו דיש לחוש שירצה לקיים

⁴ אך הקושיה הקודמת, מתוד"ה לרבי (לח ע"ב), לא אתי שפיר – דהא מכל מקום אף אי אינו מעכב עדיין אפשר לומר בו חיסר מצוה, דהא אינו מצוה מן המוכרח אלא מצוה גמורה.

גם מצנת לבן וממילא נמצא דעבר באיסור כלאים. ולכאורה אמאי לא קשיא להו גם אי אמרינן דד' חוטים היינו בלא כפילה, ומטיל ב' לקיום מצנת תכלת וב' במקום חוטי הלבן, אמאי לא חיישינן שירצה להחליף את חוטי התכלת לחוטי לבן כדי לקיים מצנת לבן כתיקונה, כיון דיטעה דהב' חוטי קלא אילן גם הם של תכלת.

ומשמע דסבירא להו, דאי אמרינן דמטיל תכלת במקום לבן, מקיים בזה המצווה בשלמותה, ותו ליכא למיחש שירצה לקיים מצנת לבן.

ואין לומר, דדוקא גבי חוטי תכלת במקום לבן סבירא להו הכי, אבל לבן במקום תכלת שאני, ובהם ודאי לא מקיים מצנת תכלת בזה. דהא בריש דברי התוס' דסבירא להו דהאי ד' חוטין היינו קודם כפילתן, הוכיח מהתם דבעינן לכל הד' חוטין, מדלא חיישינן שיסירם לחוטי התכלת לטלית אחרת. ולא דחי, דהתם הוו תכלת במקום לבן ולכך צריך הוא לכולם דמקיים על ידם מצנת לבן, מה שאין כן כשכולם של לבן אין צריך אלא ב' חוטים, דאי עביד ד' לא מקיים ע"י מצנת תכלת. ומדלא קאמרי הכי, שמע מיניה דסבירא להו דאין בין תכלת במקום לבן ללבן במקום תכלת.

ואם כן הדרא קושיא, אמאי קשיא ליה טפי אי עביד ב' חוטים דקלא אילן (שהן ד'), דאתי למיטעי דתכלת הוא ולהוסיף עוד ב' של פשתן, יותר מאי אמרינן דבעינן להשלים התכלת במקום לבן ולעשות ד' שהן ח', דבזה לא קשיא ליה דאתי להחליף חוטי התכלת בחוטי פשתן לבן, כיון דיטעה בקלא אילן דתכלת הוא וירצה לקיים מצנת לבן כדינה.⁵

ומשמע, דסבירא להו לתוס', דאי אמרינן דבדליכא תכלת מצוה להטיל ד' חוטים, וכוונת הגמרא "אין לו תכלת מטיל לבן" היינו במקום חוטי התכלת –

⁵ וכן משמע בדברי רש"י שם (מא ע"ב), דפירש דבטלית בת ח' פסול כשמטיל קלא אילן, "דהואיל ולבר קלא אילן איכא חוטין כל צורכה, חיישינן דלמא מצריך לטלית אחריתי ושקיל הנך דתכלת מהכא ותלי לה התם וליכא הכא אלא קלא אילן". ומלבד הקושיה דלעיל, דאמאי לא ניחוש דבטלית בת ד' נמי יחליף התכלת בלבן כדי לקיים מצות לבן? ויש לדקדק עוד, דאי מחויב הוא להסיר החוטים ולהחליפם בלבן, היאך שייך לומר דכשיש ארבע של תכלת "איכא חוטין כל צורכה"?

יהיה פירושו דכיון דלית ליה ואנוס הוא בקיום מצות תכלת יש לו לקיים המצוה הזו עצמה (היינו מצנת "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת") על ידי לבן, וכיון שעשה כן יצא בדיעבד. [ועיין ברא"ש (הלכות קטנות סי' יז) בשם בעל העיטור דיש לו להטיל צמר לבן דווקא, דלא בטלה המצוה לגמרי. אמנם הרא"ש שם דחה דבריו]. אולם אי אמרינן דאינו מטיל אלא ב', ויהיה פירוש הגמרא "אין לו תכלת מטיל לבן" היינו מטיל רק את הב' של לבן, והוא הדין היכא דאין לו לבן דמטיל ב' דתכלת ואין צריך יותר – אם כן לא קיים המצוה כלל ואפילו בדיעבד. ולפיכך קשיא להו דניחוש שירצה לקיים מצוה דלבן ונמצא מטיל פשתן בצמר שלא במקום תכלת.

אך קשה דלפי זה, למאי דקיימא לן דאין לו תכלת מטיל ד' של לבן, אם כן בדיעבד קיים בזה מצנת "ונתנו" ואינו צריך לחזור ולהטיל ב' דתכלת. ואם כן היכי חשבינן ליה ביבמות (ה' ע"א) לעשה דציצית עשה דוחה לא תעשה, והא הוה ליה יכול לקיים שניהם, כיון דיכול להיפטר על ידי לבן לחודיה!

ואין לדמותו להא דביבמות נמי אמרינן דהוי עשה דוחה ל"ת, ואף על גב דיכול לפטור היבמה על ידי חליצה. דהא בגמ' ביבמות (כ' ע"א) פריך לה, ולא קאמר דמשום דמצות ייבום עדיפא לא חשיב לה יכול לקיים שניהם (ובוודאי הא דמצנת ייבום עדיפא ידע גם המקשן), אלא מתרין שם דמשום שחליצה במקום ייבום לא חשיבא מצוה כלל. ואם כן לכל הפחות יש לנו לומר דתכלת במקום לבן לא חשיב מצוה כלל, ואמאי לא יתחייב עכשיו לקיים המצוה דתכלת (אמנם לדעת בעל העיטור דמכל מקום בעינן לעשות בב' דתכלת גם כן בדעמרא אם כן אתי שפיר דחשיב ליה אין יכול לקיים שניהם בסדין דפשתן).

ועוד יש להקשות, דהא לרבי דמעכבין זה את זה ודאי סביר ליה דגוון התכלת מעכב ואין מעכב מצות ב' חוטים אלו בצמר לבדו, ואם כן מנלן דרבנן דפליגי עליה סברי דאין הגוון מעכב, דילמא לא פליגי אלא בהא דאין מצוות הללו מעכבות זו את זו. דהא בגמרא אמרינן דילפי לה מ"וראיתם אותו" כל חד לחודיה משמע, ואין מקור לדרשה נוספת, שהגוון אינו מעכב ומקיים המצוה דתכלת אף על ידי צמר לבן.

והיה מקום להידחק ולומר, דכולי עלמא, בין רבי ובין רבנן, מודו דבמצנת גדילים מיפטר, ועשה ד"ועשו להם ציצית" לא בא אלא לפרט צורת עשיית המצווה בשעת עשייתה, וגלי לן דב' מינים אצריך בה רחמנא בעשייתה. ולרבי מעכבין זה את זה ואם כן לא קיים מצוה דגדילים אלא על ידי שניהם, אך לרבנן לא מעכבי ד"וראיתם אותו" כל חד לחודיה משמע, וחשיב גדילים בדיעבד אף כשלא עשאה כתיקונה.

אך אכתי יש להעיר, דהא ניחא אי אמרינן דציצית חובת טלית וממילא קיום מצוותו הוי בשעת ההטלה, ואז נימא דכוון שהטילה פטרה בדיעבד, ותו לא מיחייב להתירה ולחזור ולקשור כתיקונה. אך למאי דקיימא לן דחובת גברא הוא, ואמרינן בגמ' דלפיכך מברך רק בשעת העיטוף ולא בשעת העשייה, דרק אז גמר המצוה, אם כן דגמר חיובו הוא בשעת הלבישה וחשבינן לה ללבישתו עם החוטים כמאן דהטיל ציצית עתה וקיים מצותו, אם כן אמאי לא ייחשב בכל פעם ששובשה מחדש כמבטל עשה דתכלת, ולהוי כמאן דבא להטיל מתחילה, דוודאי לא פטרינן ליה מקיום ה"עשה" בכל פרטי מלאכת עשייתו מדאורייתא?

ועוד, דלפי זה שוב נמצא דאין זמן שמבטל ועובר בעשה, דהא בזמן שמטיל חוטי הלבן טרם לבישתו אכתי לא מחייב אי חובת גברא הוא, ואחר שהטיל אמרינן שכבר נפטר, ואם כן הדרן כל קושיין דלעיל לדוכתייהו, דמוכח בגמ' בכמה מקומות דיש בזה חיוב גמור ועונש לנמנע מהטלתו. וצ"ע.

ומדברי השאגת אריה, שהוכיח מהא דתכלת אינו מעכב את הלבן כדעת ר"י ודלא כר"ש מדרויש, חזינן שלא למד כן. אך מכל מקום הא הר"ש מדרויש ודאי לא סבירא ליה כוותיה.

ועיין עוד בלבוש, בהקדמתו ללבוש התכלת, דמשמע שלא כדברינו, כדאיתא שם: "קראתיו לבוש התכלת, כי כמו שחייב האדם ללבוש תכלת בציצית בכל יום אם ימצא...". ולדברינו לא יהיה חיובו בכל יום, דהא אחר שהטיל לבן תו לא מיחייב.

וכן בערוגת הבושם [מקדמוני אשכנז] (עמ' 210), דהמקיים לבן ויש בידו לקיים תכלת מכין אותו עד שתצא נפשו.